

Enyedi Pál

19. SZÁZADI ORGONA A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

A hangszer a Székely Nemzeti Múzeumba 1933-ban került be, a miklósvári református egyház ajándékaként, mint „az egyházközség régi orgonája”. Ekkor a régiségtárban vették nyilvántartásba (R. 8208), ma a néprajzi gyűjtemény része (N. 10887). Az orgona provenienciáját Csáki Árpád történész, a múzeum korábbi történész muzeológusa, jelenleg is külső munkatársa tisztázta. Az orgona Miklósvárra kerüléséhez Szőcsné Gazda Enikő muzeológus, a múzeum néprajzi osztályának vezetője 1860-as adatot talált: „Miklósvári kicsiny egyházunk hívei által megtalálva, annyi önkényes adománnyal szolgáltunk, miként abból egy kis új orgona ára egészen kitelt.”¹ Az orgonamaradványokról Márk Attila árkosi unitárius énekvezérnek köszönhetően szereztem tudomást, ő közvetítette Szőcsné Gazda Enikő felkérését megvizsgálásukra. A vizsgálat eredményeit 2019. július 20-án rögzítettük jegyzőkönyvbe.

Leírható orgonaalkatrészek

a raktári polcokon részben szabadon elhelyezett, részben dobozokban tárolt maradványok osztályozása után:

1) egy szélláda és tartozékai (1–8. ábra)

– egy kromatikus elrendezésű, 46 szelepes, 4 regiszteres csúszkás szélláda (szélessége 70,5 cm, mélysége 62 cm), mely hátuljátszós billentyűzethez, tolopálcás (stecheres) játszómechanikához készült, tölgy korpusszal, csúszkagátakkal és rugóvezető léccel, továbbá bőrözött csúszkaágyakkal, valamint szelepszekrénnel, beszerelt szelepekkel, rugókkal és spunddal

– két regiszterhez tartozó egy-egy tölgyfa csúszka

– 3 db tölgyfa regiszterhúzó tengely (hossza 55 cm) kovácsoltvas regiszterkapcsoló pálcával (teljes hossza 19,5 cm), 4 db fa csúszkahúzó karral (a karok ma másodlagos elhelyezésben találhatók), egy-egy, fából készült, két-két tengelyvég rögzítésére alkalmas tengelyággal

– valamennyi síptőke (egy két- és két egyregiszteres, az előbbin a megemelt homlokzati rész hiányos, az utóbbiak közül a hátulsón alul rovátkolás, felül átalakítás nyoma látható), fenyőfából

– 3 tőkeszorító, fából készült csavar 2 nyolcszögletű anyával (az egyik anya és csavar töredékes)

– egy fenyő sípállvány (raszterdeszka) a két első, fémből készült sípsorhoz, végein fecskefarkú csapolással, az állvány feltehetően téglány alakú (ma hiányzó) egy-egy lábának csatlakozásához (utóbbiakat a tőkébe két-két csappal rögzítették)

– 46 tolopálcához készült tölgy vezetőléc, 9 db tölgyfa tolopálca fém véggel

– egy 45 hangos manuálbillentyűzet (C–c³-ig, rövid mélyoktávval); a billentyűzet szélessége (keret nélkül) 64 cm, a hosszabb billentyűk látható hossza 11,2 cm, első részének hossza 3,7 cm; az alsó billentyűk faborítása jelenleg fehérre van festve, a rövid billentyűk feketés színűek

2) sípok (9–11. ábra)

– 66 db, többnyire fődött fasíp, jórészt fenyőből, 4 lábastól ¼ lábas nagyságig (1 láb = kb. 30 cm), ragasztott (részben levált és hiányzó) előlappal, néhány nagyobb sípon keményfa betéttel a felső ajakban, a felső sípajak felett egy részükben félkör alakú bekarcolt mintával; 9 apró síp nyitva, ón hangolólappal; két nagyméretű fedett síp greffelve (a teljes sípmagasság a láb alsó végétől a greffelésig 108 cm); a sípokon beázás nyomaival, továbbá utólagos (javítói) ceruzás sorszám- és sorjelölésekkel, az egyik fedett sípban egy 1845-ös dátumú, magyar nyelvű újságtöredékkel mint kiegészítő tömítéssel

– ónból (ón és ólom ötvözetéből) készült sípok hangra vágva, 2 lábastól kb. ⅛ lábasig, közöttük 14 nagyobb síp és egy sípláb a homlokzattól (az egykori 17 sípból), csúcsíves – feltehetően bronzfestékes, megbarnult – ajakkal, továbbá 38 síp és egy sípláb a hangszer belsejéből (az egykori 73 sípból), félköríves felső ajakkal, többé-kevésbé összelapítva, a derékvarratnál jelentős részben szétválva

¹ LUKÁCSFI Lajos 1860, 639. Ehhez azt szükség tudni, hogy az erdővidéki egyházmegyéhez tartozó Miklósvárat a helyi birtokos gróf Kálnoki család a 18. században rekatolizálta, és a református

hiten maradt, templomuktól megfosztott családok számára csak 1795-ben kezdődhetett el egy új templom építése. (CSÁKI Árpád 2017, 176.)

3) fúvók, szélcsatornák (12–13. ábra)

– két, a bőrozésnél részben szétszakadt ékfúvó, 81,5 × 152 cm-es mérettel, mozgó végén lábbal vagy karral való nyomáshoz berendezve

– egy kb. 110 cm hosszú szélcsatorna az eredetileg egymás fölött, kb. 80 cm távolságban elhelyezett fúvók szelének elvezetésére, két beömlőnyílással, egyik helyen egy visszacsapószelep maradványával

– két további szélcsatornadarab a fúvók és a szélháza összekötéséhez

4) az orgonaszekrény töredékei (4. és 14. ábra)

– egy kb. 12 × 15 cm-es, felső felületén festett felíratos („Principál 4.”, „Fuvola 4.”) falap két nyílással, a billentyűzet egyik oldalán lévő két regiszterkapcsoló pálca befogadására

– egy koronapárkány szegmensíves töredéke (kb. 10 cm széles, 4,8 cm vastag párkány, az ív két szélének távolsága kb. 54 cm), fehér és zöld festéssel

– egy kb. 16 × 6 cm-es aranyozott faragványtöredék, barokkos indamotívumokkal

A teljes orgonához hiányzó darabok:

– a töredékeken (4) kívül a teljes orgonaszekrény a faragványokkal, a homlokzati síptartókkal, a szélháza tartóival

– 1 regiszterkapcsoló tengely a kovácsoltvas pálcával együtt, 2 fa tengelyág

– 3 tőkeszorító csavar, 4 anya

– 37 tolopálca

– 24 db fasíp, 36 fémsíp és két fémsíp-test (eredetileg fa- és fémsípból is 90-90 volt)

– a fúvók kétkarú nyomógerendái a tengelyekkel együtt, a fúvók tartói, esetleg a fúvóház

– az orgonapad

Vélemény

a Székely Nemzeti Múzeumban raktáron őrzött, a múzeum tulajdonát képező, fenn leírt orgonamaradványokról:

Az orgona jellemzői

A fellelt alkatrészek egyetlen orgona részét képezhették, egy egymanuális, négyregiszteres, hátulját-szós pozitívét. Egykori szekrénye hozzávetőlegesen 210 cm (középen 240 cm) magas, 120 cm széles, felül 50 cm, az övpárkány alatt 70 cm mély lehetett. Hangképe (diszpozíciója) a következő sípsorokból (regiszterekből) állt (a neveket a valószínű építő szokása szerint, nem a részben megmaradt és feltehetően másodlagos feliratokat követve adjuk):

Flauto major	8', fa, fedett
Flauto minor	4', fa, fedett, feltehetően a felső oktáv fa, nyitott
Principal	2', ón, alsó 17 sípja (C-gisz ⁰) a homlokzatban állt
Mixtur [1×]	½', ón, repetálás c ⁰ : 1', c ¹ : 2', c ² : 4'

A principál regiszter 4'-as felirata a megmaradt festett deszkán nyilvánvalóan hibás, a sípsor egy oktávval magasabb, 2'-as nagyságú. Bár a mixtur láb-számára nem utal feljegyzés, a sípállványon látható repetálási nyomok és furatnagyságok, a benti fémsípok azonos hosszúságú lába és a korabeli sípméretezési gyakorlat a leírt összeállítást teszik valószínűvé. A korabeli hangszerek 46. szelepe szokás szerint a dob regiszter két sípját működtette. Mivel azonban e szelládán ehhez nem tartoznak saját sípok, és kapcsolószerkezetének sincs nyoma, a regiszter feltehetően nem készült el.

Az orgonaszekrény háromtengelyes volt, a síptükrökben 5–7–5 ónsípjal. A két szélső, kisebb tükrő sípjai a középsőnél 9 cm-rel magasabban álltak, de valamennyi síp azonos magasságban volt a homlokzati raszterbe beakasztva, a sípajkak is azonos, 31 cm-es magasságban kezdődtek.

A fúvók viszonylag nagy méretük és legalább 150 cm-es funkcionális magasságszükségletük miatt (utóbbira a szelüket összegyűjtő szélcsatorna méreteiből, elsősorban beömlőnyílásainak 60 cm-es távolságából lehet következtetni) valószínűleg külön, az orgonaszekrényen kívül álltak, egymás fölé helyezve.

A síptökek és a fémsípállvány rögzítésmódja, a fémsípok forrasztási varratainak elkent jellege, a mixtur regiszter összeállítása, az ékfúvólapok merevítőinek kettős ívelésű kiképzése *Balázs Mózes* abásfalvi (máskor lóközi) festő-asztalos, orgonaépítő munkájára vall.² Erre utalhat a homlokzati főpárkány megmaradt darabja is, mely – mérete alapján – a középső síptükrő felső, félköríves lezárásának lehet töredéke (vö. *Kede – 15. ábra* – és *Fiatfalva* unitárius orgonájának homlokzatát). A főpárkány eredetével kapcsolatban kételyt támaszthat azonban, hogy Balázs más hangszerein ezek gazdagabb profillal készültek.

Nem ismert, hogy mikor és ki alakította át a hátsó síptöket és helyezte át a csúszkahúzó karokat. Utóbbiak származhatnak egy korábbi orgonából is, és azokat Balázs az új hangszerhez illeszthette. E lehetőség felmerül a Balásznál szokatlanul rövid billentyűk (112 mm) esetében is (Homoródkeménfalva: 120 mm, Homoródújfalva: 128 mm, Szentábrahám: 127 mm). A billentyűzet méretei közel (2–3 mm eltéréssel) megegyeznek a Johannes

ményfalvi hangszerében is.

² Jóllehet a mixtur rendszerint többsoros regisztert jelent, e néven ugyanilyen egysoros változat található Balázs homoródkeménfalvi hangszerében is.

Baumgartnernek tulajdonított gagyi orgona (18. század közepe) billentyűzetének méreteivel.³ Balázs más hangszereit a 2' nagyságnál kisebb fasípok keményfa homloklappal készülték (pl. Homoródkeményfalva, Homoródújfalva, Lókod, Kénos), a Székely Nemzeti Múzeumban fennmaradt fasípok homloklapja – a legkisebb, legfeljebb másfél tucat sípot kivéve – fenyőfa. Vajon ennek oka csak takarékoság volt-e, avagy a sípokot más készítette korábban, és ez a másodlagos helyük? A fasípok eltérő megmunkálásának oka lehet, ha az orgona használatának hét évtizede alatt javítási célú sípcserékre is sor került.

Összefoglalás

Az orgona alapvetően Balázs Mózes műve. Balázs önálló orgonaépítői működése az 1840-es évek kö-

zében kezdődött, és a mester még az 1890-es évek elején is dolgozott. Levéltári megerősítésre vár, de valószínű, hogy az orgonát az erdővidéki egyházmegye adakozásából begyűlt összeg fejében 1860 körül készítette, továbbá nem zárható ki, hogy ehhez régebbi, bontott alkatrészeket, regiszterhúzókat, billentyűzetet, esetleg fasípokot is felhasználta. Ugyancsak levéltári adatok nyújthatnak segítséget későbbi beavatkozások azonosításához. Mivel a homloklap eredeti ónsípjai jórészt megmaradtak, az 1918-as háborús síprekiválás az orgonát elkerülte.

Bár egy négyregiszteres orgona a legkisebb méretű hangszer, melyet általában készítettek, a két ékfűvő orgonaszekrényen kívüli felállítása a hangszer templombeli használatra vall. Vagyis az orgonát valóban a kicsiny miklósvári református templomnak építhették.

Enyedi Pál – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzene Tanszék, Budapest, Vörösmarty u. 35., H-1064;
enyedi.pal@gmail.com

Irodalom

BINDER, Hermann

2000 *Orgeln in Siebenbürgen*, Gehann-Musik-Verlag, Kludenbach.

CSÁKI Árpád

2017 A miklósvári templomfoglalás és utóélete, *Acta Siculica 2016–2017*, 167–179.

LUKÁCSFI Lajos

1860 Az erdővidéki ref. egyházmegyéből, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, III/20, 1860. május 18., 636–642.

Orgă din sec. al XIX-lea în colecția Muzeului Național Secuiesc

(Rezumat)

Această orgă din Muzeul Național Secuiesc a intrat în muzeu ca donație a bisericii reformate din Micloșoara, în anul 1933. Orga cu patru registre a fost construită pe la 1860, datorită donațiilor enoriașilor din eparhia reformată Erdővidék, de către Mózes Balázs, tâmplar și constructor de orgă din Aldea (respectiv Locodeni), posibil adaptând piese de orgă mai vechi. În prezent, din orgă lipsesc carcasa (cu excepția a trei fragmente mai mici), cam o treime din tuburi, precum și alte câteva părți ale instrumentului.

Eine Orgel aus dem 19. Jahrhundert in der Sammlung des Szeklerischen Nationalmuseums

(Zusammenfassung)

Die reformierte Kirchengemeinde zu Miklósvár hat ihre Orgel 1933 dem Szeklerischen Nationalmuseum geschenkt. Das Instrument mit 4 Registern wurde um 1860 durch den Tischler und Orgelbauer Mózes Balázs in Abásfalva (bzw. in Lókod), von den Spenden der Gläubigen des Kirchenbezirkes Erdővidék gebaut, vielleicht unter Verwendung von älteren Orgelteilen. Heute sind das Orgelgehäuse (außer drei kleineren Fragmenten), etwa ein Drittel des ehemaligen Pfeifenbestandes und einige weitere Teile des Instrumentes nicht auffindbar.

³ Vö. BINDER, Hermann 2000, 55. A gagyi hangszer billentyűméreteit helyszíni szemlén magunk vettük fel 2016. augusztus 12-én.

1. ábra A szelláda két csúszkával, előtérben tolópálcákkal és tőkecsavarokkal

2. ábra A szelláda szelepszekrénye

3. ábra Csúszkahúzó tengelyek karokkal, regiszterhúzó pálcákkal, tengelyágyakkal

4. ábra Két regiszterkapcsoló pálca felirata

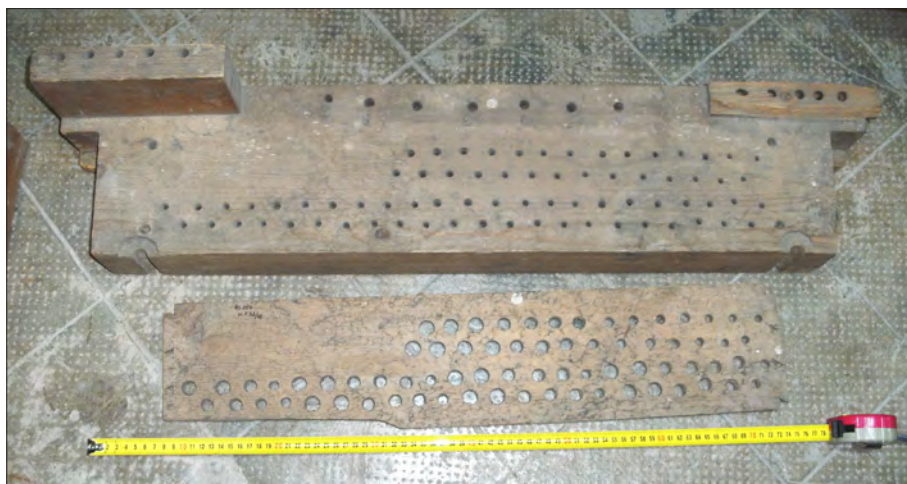

5. ábra A síptőkék felülnézetből

6. ábra A síptőkék alulnézetből

7. ábra A homlokzati síptőke a fémsíptartó deszkával

8. ábra A billentyűzet

9. ábra A fasípok

10. ábra A homlokzati fémcsipók (principál 2')

11. ábra A benti fémcsipók maradványai

12. ábra Az egyik fűvó mozgó vége a merevítővel és a nyomórúd csatlakozásával

13. ábra A fűvókhoz csatlakozó szélcsatorna

14. ábra Két faragványtöredék

15. ábra Kede, unitárius templom, Balázs Mózes eredetileg hátuljátszós, négyregiszteres, romos hangszere (1853)

